

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Albert Clamer, Genèse. Paris. Letouzey et Ané. 1953 σελ. 530.

Ἐπανελημμένως ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων ἀνεδείχθη ἡ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παρατηρούμενη ἐν τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ζωηροτάτη κίνησις περὶ τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἐκδηλουμένη, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ δι' ἐκδόσεως πολυαρίθμων ἐρμηνειῶν αὐτῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀμιλλῶνται πρὸ παντὸς οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Γάλλοι ἐπιστήμονες καὶ ἀκολουθοῦσιν ἔπειτα οἱ τῶν ἄλλων καθολικῶν χωρῶν. Τὸ ἀνὰ χεῖρας σπουδαῖον ὑπόμνημα εἰς τὴν Γένεσιν τοῦ Γάλλου ρωμαιοκαθολικοῦ καθηγητοῦ κ. Clamer ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν τῶν γαλλικῶν ὑπομνημάτων εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν ὑπὸ τὸν τίτλον *La Sainte Bible*, ἧς τὴν διεύθυνσιν ἀνέλαβε κατ' ἀρχὰς ὁ καθηγητὴς L. Pirot καὶ συνεχίζει νῦν αὐτὸς ὁ κ. Clamer τῇ συνεργασίᾳ διαφόρων ἄλλων Γάλλων καθηγητῶν. Τοῦ ὑπομνήματος τούτου προτάσσεται μακρὰ εἰσαγωγή εἰς τὴν Πεντάτευχον (σ. 9-76), ἐνθα τίθεται ἐπὶ τάπητος δόλοκληρον τὸ σοβαρότατον πρόβλημα τῆς βίβλου ταύτης καὶ ἔπεται εἰδικὴ εἰσαγωγή εἰς τὴν Γένεσιν (σ. 77-102). Καὶ μόνον ἐκ τῆς ἐκτάσεως τῆς εἰσαγωγῆς ταύτης ἀντιλαμβάνεται τις τὴν σοβαρότητα τοῦ ἔργου. Ὁ κ. Clamer ἀνήκει εἰς τὴν πολυαρίθμους ὁπαδούς, μάλιστα ἐν Γαλλίᾳ, ἀριθμοῦσαν κατηγορίαν ἐκείνην τῶν ἐξηγητῶν, ἧτις προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ πρὸς τὰ δεδομένα τῆς παραδόσεως τὰς προόδους τῆς ἐρεῦνης, εἰς ἱκανὰς παραχωρήσεις πρὸς αὐτὰς προβαίνουσα, εἰς ἣν κατηγορίαν ἀνήκει καὶ ἡ ἄλλη νεωτάτη σειρὰ γαλλικῶν ἐρμηνειῶν ἣν ἐκδίδει ἡ ἐν Ἱερουσαλὴμ βιβλικοαρχαιολογικῇ Σχολῇ τῶν Δομηνικανῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ R. de Vaux καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον *Bible de Jérusalem*. Τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἡ ἐπίδρασις εἶναι καταφανὴς ἐν τῷ ὑπομνήματι τούτῳ. Ἐπακολουθεῖ ἡ παράθεσις τοῦ λατινικοῦ τῆς Βουλγάρας κειμένου καὶ γαλλικῆς μετάφρασις γλαφυρὰ μετὰ ἑμβριθῶν ἐξηγητικῶν καὶ θεολογικῶν σχολίων, διότι ἡ ἀσκουμένη ἐνταῦθα ἐρμηνεία δὲν εἶναι ἀπλῶς φιλολογικῆ, ἀλλ' ἅμα καὶ θεολογικῆ, οἷα συνηθίζεται σήμερον καὶ ἐμπρέπει μάλιστα εἰς βιβλίον, οἷον ἡ Γένεσις καὶ ἡ Πεντάτευχος καθ' ὅλου. Δὲν ἐλλείπουσιν οὐδὲ αἱ σχετικαὶ πρὸς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου ἐνδιαφέρουσαι παρατηρήσεις. Ἐν τε τῇ εἰσαγωγῇ καὶ τῇ ἐρμηνείᾳ λαμβάνονται πρὸ ὀφθαλμῶν πᾶσαι αἱ ὑπάρχουσαι ἐρμηνευτικαὶ ἐπὶ τῆς Πεντατεύχου ἐργασίαι ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ὑπομνήματος τούτου, ὡς καὶ αὐτὰ τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων ἀρχαιολογικῶν καὶ ἐθνολογικῶν, ἀκόμη δὲ καὶ γεωλογικῶν καὶ φυσιογνωστικῶν ἐν γένει ἐρευνῶν. Δὲν παραλείπεται οὐδεμία τῶν διατυπω-

θεισῶν ἐπὶ τῶν ποικιλωτάτων προβλημάτων τῆς Γενέσεως σοβαρῶν εἰκασιῶν, ἐφ' ἑκάστου τῶν ὁποίων λαμβάνει θέσιν ὁ πολυμαθὴς καὶ κριτικὸς συγγραφεὺς. Τὸ ὑπόμνημα εἶναι ἐκ τῶν πλουσιωτέρων τοῦ εἴδους του καὶ τόσον χρήσιμον καὶ εὐκολοπαρακολούθητον, ὥστε νὰ εἶναι ἀπαραίτητος ἢ μελέτη αὐτοῦ εἰς πάντα ἐν γένει ἐπιστήμονα ἐνδιαφερόμενον διὰ τὰ ὑψίστα προβλήματα, εἰς ἃ δίδει ἀπάντησιν ἢ Γένεσις. Παρ' ὅλας δὲ τὰς ἐπιφυλάξεις ἢ καὶ ἀντιρρήσεις, ὡς εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη ὁ ὀρθόδοξος ἐξηγητὴς εἰς διάφορα σημεῖα τῆς τε εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἐρμηνείας, ἢ μελέτη τοῦ ἔργου εἶναι ἀπαραίτητος καὶ διὰ τὸν γαλλομαθῆ ὀρθόδοξον ἐπιστήμονα, ὅστις εὗρισκει ἐνταῦθα πληρέστερον προσανατολισμὸν εἰς τὰ προβλήματα ταῦτα, προσανατολισμὸν οὐχὶ μονομερῆ, περιοριζόμενον εἰς τὰς νεωτέρας ἐρεῦνας, ὡς συμβαίνει συνήθως ἐν τοῖς προτεσταντικοῖς ὑπομνήμασιν, ἀλλ' ἄρτιον, ἐπεκτεινόμενον καὶ εἰς τὰ δεδομένα τῆς πατερικῆς καὶ τῆς μεσοχρονίου ἐρμηνείας.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Walter Eichrodt, Religionsgeschichte Israels. Franke-Verlag Bern 1954. σελ. 72.

Τὸ παρὸν βιβλίον εἶναι ἀνυπόπτως μὴ προοριζομένη δι' εὐρυτέραν κυκλοφορίαν ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Fr. Kern ἐκδιδομένου δεκατόμου Handbuch der Weltheichichte (τόμος II σ. 377-448), προέρχεται δὲ ἐκ τοῦ δεδοκιμασμένου καλάμου τοῦ ἐπιφανοῦς συγγραφέως τῆς μνημειώδους «Θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης» καὶ διαιρεῖται εἰς πέντε κεφάλαια. Τὸ I κεφ. εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους τοῦ Ἰσραήλ, ὅστις ἔκτοτε διακρίνεται διὰ τὴν σχετικῶς ὑψηλότεραν του θρησκευτικότητα. Τὸ II κεφ. ἀσχολεῖται περὶ τὸν «Θεὸν τῆς διαθήκης». Τὸ III κεφ. πραγματεύεται περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς καταλήψεως τῆς Παλαιστίνης ἐπὶ τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ τῆς διαθήκης. Ἐν τῷ IV κεφ. ἐξετάζεται ἡ ἐποχὴ τοῦ ἐθνικοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ καὶ ἐν τῷ V ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Πρόκειται περὶ συντόμου, ἀλλ' ἐμβριθεστάτης ἐπισκοπήσεως τῆς θρησκευτικῆς ἐξελιξέως τοῦ Ἰσραήλ, ἣτις ἐπισκόπησις ἀποτελεῖ τὸ ἀπόσταγμα εἰδικῶν περὶ τὴν θρησκείαν τοῦ λαοῦ τούτου ἐρευνῶν μιᾶς ὀλοκλήρου ζωῆς, ἐρευνῶν συνδυαζουσῶν κριτικὸν πνεῦμα μεθ' ἱκανῆς νηφαλιότητος.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Wilhelm Michaelis, Einleitung in das Neue Testament. Zweite umgearbeitete Auflage. Berchtold Haller Verlag. Bern. 1954. Σελ. 416 (Ἐλβ.φρ.18.30).

Πρὸ τινων ἐτῶν εἴχομεν ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων ἀναγγεῖλει τὴν δημοσίευσιν τῆς α' ἐκδόσεως τῆς περισπουδάστου Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Διαθήκην τοῦ γνωστοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βέρνης καθηγητοῦ κ. W. Michaelis. Τὸ ἔργον ἐκεῖνο παρὰ τὴν ἑκτασίαν του (σ. 410) ἐκυκλοφόρησεν εὐρύτατα καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐξαντληθῆ, ὥστε νὰ ἀποβῆ ἀναγκαῖα ἢ μετὰ

χειρας δευτέρα ἔκδοσις αὐτοῦ, καταστάντος ἐν τῷ μεταξὺ περιζητήτου. Εἶναι δὲ τὸ γεγονός τοῦτο τοσοῦτο μᾶλλον ἀξιοσημείωτον καὶ χαρακτηριστικὸν τῆς κρατούσης σήμερον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς Κ. Δ. σχετικῆς νηφαλιότητος, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πρὸ πεντηκονταετίας κατάστασιν αὐτῆς, καθ' ὅσον ἡ Εἰσαγωγή αὕτη διακρίνεται διὰ τὸν πρὸς τὴν παράδοσιν σεβασμὸν καὶ ἐν γένει διὰ τὴν συντηρητικότητά αὐτῆς, συντηρητικότητά ὑπερβαίνουσαν ἐν πολλοῖς ἐπιμάχοις σημείοις τὴν παρατηρουμένην ἐν τισι συγχρόνοις ρωμαιοκαθολικαῖς Εἰσαγωγαῖς, οἷαι εἶναι π.χ. τοῦ Sickenberger, τοῦ Maier, τοῦ Wikenhauser καὶ εἴ τινος ἄλλου. Ἡ παροῦσα ἔκδοσις εἶναι ἐπιτυχημένη κατὰ τὸ $\frac{1}{5}$ τῆς πρώτης καὶ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἐμφανίζεται αὕτη ὑπὸ νέαν πως μορφήν, συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐν τῷ μεταξὺ λαβοῦσης χώραν ἐρεύνης καὶ δὴ οὐ μόνον τῆς προτεσταντικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ρωμαιοκαθολικῆς καὶ αὐτῆς τῆς ὀρθοδόξου, ὅπου ἐθεώρησε τοῦτο ἀπαραίτητον ὁ συγγραφεύς. Ἡ περὶ τὴν νεωτάτην βιβλιογραφίαν, καὶ δὴ οὐ μόνον τὴν γερμανικὴν, ἐνημερότης αὐτοῦ εἶναι καταπληκτικῆ. Ἡ οἰκονομία ὅμως τοῦ βιβλίου παρέμεινε ἡ αὐτὴ καὶ ἐν τῇ β' ἔκδόσει μετὰ τῆς τριμεροῦς διαρθρώσεως αὐτῆς. Καὶ ἐν μὲν τῷ α' μέρει ἐξετάζονται τὰ ζητήματα τῆς εἰδικῆς Εἰσαγωγῆς (Εὐαγγέλια, Πράξεις, Ἐπιστολαί, Ἀποκάλυψις, σελ. 11-319). Ἐν τῷ β' μέρει ἐκτίθεται ἡ ἱστορία τοῦ Κανόνος τῆς Κ.Δ. (σελ. 320-342) καὶ ἐν τῷ γ' ἡ ἱστορία τοῦ κειμένου αὐτῆς (σ.343-371). Ἐν τῇ § 35 τοῦ μέρους τούτου πραγματεύεται διεξοδικώτερον ἢ ἐν τῇ α' ἔκδόσει περὶ τῆς πρωτοτύπου γλώσσης τῆς Κ. Δ. Ἐν δὲ τῇ ἀκροτελευταίᾳ § 36 μνημονεύονται τὰ νεώτερα καὶ νεώτατα βοηθήματα εἰς τὴν μελέτην τῆς Κ. Δ. Τὸ βιβλίον κατακλείεται διὰ τριῶν πινάκων, ὧν ὁ πρῶτος περιλαμβάνει τὰ ἐν αὐτῷ χρησιμοποιούμενα χωρία τῆς Ἀγ. Γραφῆς, ὁ β' σημειοῖ τὰ ὄνόματα προσώπων καὶ ὁ γ' εἶναι πίναξ πραγμάτων.

Παραδείγματος χάριν ἀναφέρομεν τὴν θέσιν τοῦ συγγραφέως ἐναντι ἐπιμάχων τινῶν ζητημάτων. Οὕτω τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια ἐγράφησαν 60—70, τὸ δὲ κατὰ Ἰωάννην ἐντὸς τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ α' αἰῶνος καὶ εἶναι ἔργον τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου. Ὡς πρὸς τὸ Συνοπτικὸν πρόβλημα εἶναι διστακτικὸς ἐναντι πασῶν τῶν δοθεισῶν λύσεων, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς περὶ δύο πηγῶν καὶ τῆς μορφολογικῆς (Formgeschichtliche), ἀναγνωρίζει τὸ ἐν ἐκάστη τούτων στοιχεῖον ἀληθείας, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ περὶ παλαιστάτης προφορικῆς παραδόσεως. Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἡ γνώμη του εἶναι ὅτι ὁ ἀπόστολος οὗτος ἐπεσκέφθη τὸ πρῶτον τὴν Ἑλλάδα τὸ 50 μ.Χ., ἠλευθερώθη ἀπὸ τῆς α' ἐν Ρώμῃ φυλακίσεως τὸ ἔαρ τοῦ 61, ἵνα μαρτυρήσῃ αὐτόθι τὸ 64. Ὡς πρὸς δὲ τὴν γνησιότητα τῶν εἰς τὸν Παῦλον ἀποδιδομένων ἐπιστολῶν ὁ κ. Mich. ἔχει τῆς γνησιότητος καὶ ὑποστηρίζει αὐτὴν ἐκθύμως, ἐξαιρέσει μόνον τῆς πρὸς Ἑβραίους, περὶ τοῦ συγγραφέως τῆς ὁποίας νομίζει μετὰ Overbeck ὅτι ἰσχύει ὅτι ἐκεῖνος λέγει περὶ τοῦ Μελαχσιδὲκ (ζ'β). Ὡς πρὸς τὰς Καθολικὰς ἐπιστολάς ὁ κ. Mich. ἔχει ἐπίσης τῆς γνησιότητος τῆς τοῦ Ἰακώβου καὶ τῶν τοῦ Ἰωάννου, εἶτι δὲ καὶ τῆς Α' Πέτρου (ἐμμέσως διὰ τοῦ Σιλουανοῦ πρὸ τοῦ 64), ἀμφιβάλλει περὶ τῆς τοῦ Ἰούδα καὶ ἀποκρούει τὴν τῆς Β' Πέτρου. Τέλος ἡ Ἀποκάλυψις θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἔργον τοῦ Ἀποστ. Ἰωάννου καὶ δὴ τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἄλλων βιβλίων αὐτοῦ.

Ὁ καὶ μόνον ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων παραδειγμάτων καταφαινόμενος σεβασμὸς τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν συνδυάζεται μετὰ κριτικοῦ πνεύματος καὶ ἀμεροληψίας καὶ βαθυτάτης γνώσεως τῶν πραγμάτων ἔτι δὲ καὶ σπανίας ἐνημερότητος περὶ τὴν μέχρι τοῦδε ἔρευναν. Πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ αὐταί, εἰς ἃς προσθετέα καὶ ἡ μεθοδικότης καὶ ἡ σαφήνεια τοῦ συγγράμματος τούτου, ὅπερ ὑπενθυμίζει ἐξ ἐπόψεως ἐμβριθείας ἐπιστημονικῆς τὰς ἡμέρας τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, ἀναδεικνύουσι τοῦτο ἄριστον ὄδηγόν καὶ τοῦ ὀρθοδόξου θεολόγου εἰς τὴν ἔρευναν τῶν προβλημάτων τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Γ. Ζώρα, Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος καὶ αἱ πρὸς ἑλληνοτουρκικὴν συνεννόησιν προσπάθειαι αὐτοῦ. (Ἡ «περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως» ἀνέκδοτος πραγματεία). Ἄθῆναι (Ἐκδ. Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν) 1954, σ. 167, Σχ. 8ο.

Ἡ διερεύνησις τῆς περὶ τὴν ἄλωσιν τῆς ΚΠόλεως ἐποχῆς ἐνδιαφέρει ἡμᾶς οὐ μόνον ἀπὸ πολιτικῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἐπόψεως καὶ διὰ τοῦτο εἶναι λίαν εὐπρόσδεκτος πᾶσα συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ ἀνωτέρω ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα συγγραφὴ τοῦ συναδέλφου Γ. Ζώρα περὶ τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, ἑνὸς ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων Ἑλλήνων λογίων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὅστις, κατὰ τὸν σ., «ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, οἵτινες συνέβαλον ἐν τῇ Δύσει ὑπὲρ τῆς εὐρυτέρας διαδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν κλασσικῶν γραμμάτων, εἰς τὴν μελέτην τῶν ὁποίων ἀφιέρωσε πάσας τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις», ἐπὶ πλεόν δὲ «συνέλαβε πρῶτος, ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν, τὸ σχέδιον εὐρυτέρας θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς συνεννόησεως μετὰ τῶν κατακτητῶν, διὰ τῆς ἰδρύσεως δυαδικῆς τρόπον τινὰ ὑπὸ τὸν Μωάμεθ τὸν Β' αὐτοκρατορίας, μὲ τὸν ἀπώτερον σκοπόν, ὅπως οἱ ὑπόδουλοι ἐπιτύχωσι τὴν κατάληψιν ἐπικαίρων θέσεων καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἀποβῶσιν οἱ πραγματικοὶ κύριοι τῆς καταστάσεως» (σ.12).

Τὰς προσπάθειαι ταύτας τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου ἐκτίθησιν ὁ σ. ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς πραγματείας αὐτοῦ, ὁμιλῶν ἐν μὲν τῷ α' κεφ. περὶ τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου διὰ βραχέων (σ.11-16), ἐν δὲ τῷ β' κεφ. περὶ τῶν πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν διαμορφωθείσων ἰδεολογικῶν καὶ πολιτικῶν κατευθύνσεων καὶ τοῦ προσωπικοῦ ρόλου ὃν ἔπαιξεν ὁ Γ. Τραπεζούντιος (σ. 17-74) καὶ ἐν τῷ γ' κεφ. περὶ τῆς εἰς τὰς προσπάθειαι ταύτας ἀναφερομένης εἰδικῆς πραγματείας τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου ὑπὲρ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τῆς ἀληθείας τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως» (σ. 75-92). Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει δημοσιεύει τὴν ἀνωτέρω ἀνέκδοτον πραγματείαν τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου «πρὸς τὸν Ἀμιράν, κατὰ τὸν χρόνον ἐν ᾧ ἐάλω παρ' αὐτοῦ ἡ Κωνσταντίνου» ἐκ δύο κωδίκων, ἧτοι τοῦ Βατικανοῦ ἑλληνι-

κοῦ ὑπ' ἀριθ. 1720 καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 172 τῆς Βιβλιοθήκης Vallicelliana τῆς Ρώμης (σ. 93-165).

Ὁ ἐκδότης εἶναι ἄξιος θεομῶν συγχαρητηρίων διὰ τε τὴν κριτικὴν δημοσίευσιν τοῦ κειμένου καὶ διὰ τὴν προτασσομένην περισπούδαστον ἔρευναν τῆς εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν δημιουργηθείσης καταστάσεως καὶ τῶν προσπαθειῶν τῶν ὑποδουλωθέντων Ἑλλήνων, καὶ πρὸ πάντων τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, πρὸς διάσωσιν καὶ ἐπιβίωσιν τοῦ Γένους καὶ ταχεῖαν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΜΠΗΣ

Octavianus Barlea, De Confessione Orthodoxa Petri Mohilae. Frankfurti 1948 (im Kommissionsverlag J. Knecht, Carolusdruckerei), σελ. XIV—227. Σχ. 8ο.

Περὶ τὴν Ὁρθόδοξον Ὁμολογίαν τοῦ Πέτρου Μογίλα ἠσχολήθησαν ἐπὶ τρεῖς ἡδη αἰῶνας πολλοὶ ἐρευνηταί, ἡμέτεροί τε καὶ ξένοι, ὀρθόδοξοι καὶ ἑτερόδοξοι, σχηματισθείσης οὕτω ἐκτεταμένης φιλολογίας ἐν ρωσικῇ, ρουμανικῇ καὶ ταῖς ἄλλαις περισσότερον ὀμιλουμέναις γλώσσαις. Ἄλλ' ὁ ρουμανικῆς καταγωγῆς συγγραφεὺς τοῦ ἀνά χειρᾶς ἔργου Octavianus Barlea, γνώστης τῶν γλωσσῶν τούτων, κατώρθωσε νὰ ἐρευνήσῃ πάντα τὰ γραφέντα περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας ἐν τῇ ρουμανικῇ καὶ ταῖς σλαβικαῖς καὶ ταῖς ἄλλαις γλώσσαις καὶ οὕτως ἐδημοσίευσεν τὴν παροῦσαν πλήρη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον μονογραφίαν περὶ αὐτῆς, πληρεστέραν καὶ ἀριωτέραν πολλῶν προηγουμένων, ἐν τῇ ὁποῖα διαφωτίζει ἱκανὰ ἀμφισβητούμενα σημεῖα καὶ καταλήγει εἰς ὀρθὰ ἐν πολλοῖς συμπεράσματα.

Ὁ σ. διαιρεῖ τὴν ἐργασίαν του εἰς τρία μέρη. Καὶ εἰς μὲν τὸ πρῶτον τούτων, ἐπιγραφόμενον *Momentum historicum in Ecclesia Orthodoxa ante conscriptionem Confessionis Orthodoxae* (σ. 1 - 64) ἐκτίθησιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰς προσπαθείας τῶν Λουθηρανῶν, τῶν Καλβινιστῶν καὶ τῶν Σωκινιανῶν πρὸς διεισδυσιν μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων ἐν Πολωνίᾳ, Λιθουανίᾳ, Τρανσυλβανίᾳ, Μολδαβίᾳ καὶ ΚΠόλει, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐγερωθεῖσαν ἀντίδρασιν καὶ ἐν τέλει ἀπόκρουσιν τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐκ μέρους τῶν Ὁρθοδόξων. Εἰς δὲ τὸ δεύτερον μέρος, τὸ ἐπιγραφόμενον *Historia Confessionis Orthodoxae* (σ. 65 - 154) πραγματεύεται πρῶτον μὲν περὶ τοῦ συγγραφέως τῆς Ὁμολογίας, τῆς γλώσσης καὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς αὐτῆς, τῶν συγκροτηθειῶν πρὸς ἑξέτασιν καὶ ἔγκρισιν αὐτῆς Ὁρθοδόξων Συνόδων ἐν Κιέβω τῷ 1640, ἐν Ἰασίῳ τῷ 1642 καὶ ἐν ΚΠόλει τῷ 1643, καὶ τοῦ τίτλου καὶ τῶν ἐκδόσεων τῆς Ὁμολογίας, δεύτερον δὲ περὶ τῶν λατινικῶν πηγῶν αὐτῆς. Τέλος εἰς τὸ τρίτον μέρος, τὸ ἐπιγραφόμενον *Respectus theologici in Confessione Orthodoxa* (σ. 155 - 216), ἐν μὲν τῷ α' κεφαλαίῳ ἐκτίθησι τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας, ἐν δὲ τῷ β' κεφ. ἐξετάζει τὸν ἀντιπροτεσταντικὸν καὶ τὸν ἀντιλατινικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς, ἐκτιθέμενος τὰς ἐν αὐτῇ διαφορὰς τὸ μὲν πρὸς τοὺς Διαμαρ-

τυρομένους, τὸ δὲ πρὸς τοὺς Λατίνους. Τὰς τελευταίας πάσας ὅμως ἀποδίδει ὁ σ. πεπλανημένως, μόνον εἰς τὸν Μελέτιον Συρίγον, ἀπαλλάσσων παντελῶς τὸν Μογίλαν, ἐν οἷς γράφει: «haec omnia fere discrimina Meletio Syrigio tribuenda esse» (σ. 185), ἰσχυρισμὸς ἐλεγχόμενος ἐκ τῆς ἀπροκαταλήπτου σπουδῆς τῆς Ὁμολογίας ὡς πάντη ἀβάσιμος. Ἐν δὲ τῷ γ' κεφ. ποιεῖται λόγον περὶ τῆς αὐθεντίας τῆς Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας, μνημονεύων τὰς ἐπισήμους ἐκκλησιαστικὰς ἐπικυρώσεις καὶ ἐγκρίσεις αὐτῆς καὶ τὰς συναφεῖς κρίσεις τῶν Ρώσων, Ἑλλήνων, Ρουμάνων, Σέρβων καὶ Βουλγάρων ὀρθοδόξων θεολόγων, ἔτι δὲ καὶ τὰς τῶν ἑτεροδόξων θεολόγων. Τοῦ ὅλου ἔργου προτάσσεται μὲν βραχὺ προοίμιον καὶ ἔκτενης βιβλιογραφία (σ. I - XIX), ἐπιτάσσονται δὲ πίνακες ὀνομάτων καὶ περιεχομένων.

Τοιοῦτον τὸ περιεχόμενον τῆς μονογραφίας τοῦ Ο. Barlea, ἧς ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξία προφανῆς καθίσταται ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος δὲν δύναται παρὰ νὰ συμφωνήσῃ εἰς πολλὰ συμπεράσματα τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ σ., ἐν τούτοις εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ διαφωνήσῃ εἰς ἱκανὰ ἕτερα σημεῖα τῆς μελέτης ταύτης, ἧτις εἶναι γεγραμμένη ἀπὸ ρωμαιοκαθολικῆς ἐπόψεως, οὔτε δ' ἐξ ἄλλου ἔλαβεν ἐπαρκῶς ὑπ' ὄφιν τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν ἐπὶ τοῦ θέματος. Πρὸς τούτοις ὁ σ., ὑπερβάλλον ἐξ ὁμολογιακοῦ ζήλου τὴν πραγματικότητα, ἀναζητεῖ ἐν πολλοῖς ἐξάρτησιν τοῦ Μογίλα ἀπὸ τῆς λατινικῆς θεολογίας καὶ τῶν λατινικῶν πηγῶν, ἀκόμη καὶ ἐν οἷς ὀφθαλμοφανῶς οὐδεμία τοιαύτη ἐξάρτησις ὑπάρχει, καὶ οὕτω παρασύρεται ἐνίοτε εἰς ἐξεζητημένας καὶ ὑποθετικὰς ὁμοιότητας μεταξὺ τῆς Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας καὶ τῶν ὁμοίων λατινικῶν Κατηχήσεων, ἐνῶ ἱκαναὶ τῶν ἀπαντησῶν ὁμοιοτήτων εἶναι αὐτονόητοι καὶ εὐεξήγητοι, ἅτε ἀναφερόμεναι εἰς ζητήματα, ἐν οἷς ὑπάρχει ταυτότης διδασκαλίας τῶν δύο ἀρχαίων Καθολικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἔστιν ὅτε καὶ καθιερωμένος ὑπὸ τῆς κοινῆς παραδόσεως τρόπος διατυπώσεως αὐτῶν, μετὰ χρήσεως τῶν αὐτῶν ἀγιογραφικῶν χωρίων, ἐξ ὧν ἄρα δὲν πρέπει νὰ παρασυρῶμεθα εἰς κρίσεις καὶ συμπεράσματα ἐπισφαλῆ. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐνταῦθα περὶ τὰς διαφωνίας ἡμῶν ταύτας, ἐσημειώσαμεν τινὰς ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν «Διορθώσεις καὶ προσθαφαιρέσεις τοῦ Μελετίου Συρίγου ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ὁμολογίᾳ τοῦ Πέτρου Μογίλα», τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ «Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχ.λῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1954—55», ἔχομεν δὲ δι' ἐλπίδος ὅτι θὰ εὐρωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπ' αὐτῶν εἰς προσεχῆ ὁμοίαν ἐργασίαν ἡμῶν. Ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι τ' ἀνωτέρω οὐδόλως ἀποσκοποῦσι νὰ μειώσωσι τὴν μεγάλην ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τῆς περισπουδάστου συγγραφῆς τοῦ Ο. Barlea, ἧτις ἀναμφισβητήτως πολλὰ συνεισέφερεν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ διαφώτισιν τοῦ λίαν ἐνδιαφέροντος τῆν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν θέματος αὐτῆς.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΜΙΡΗΣ

Μιχαὴλ Θ. Λάσκαρις, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα 1800—1923, Τόμος Α', τεύχος Β' (μέχρι τοῦ 1878). Ἀθήναι (Ἐκδοτ. Οἶκος «τὸ Νομικόν») 1955, σ. 145—311.

Ὁ καθηγητὴς Μ. Λάσκαρις, συνεχίζων τὸ περισπούδαστον ἱστορικὸν ἔργον του περὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἐκκυκλοφόρησε καὶ τὸ Β' τεύχος αὐτοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ συνεχίζει τὴν ἔρευναν πάντων τῶν συναφῶν πρὸς τὸ πολύπλοκον τοῦτο ζήτημα ἱστορικῶν θεμάτων. Ἦδη ἐν τῷ κατὰ τὸ ἔτος 1948 κυκλοφορήσαντι Α' τεύχει (σ. 1-144), ἀφοῦ εἰσαγωγικῶς διετύπωσε τὸν ὄρισμόν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος καὶ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ, διεπραγματεύθη ἐν συνεχείᾳ τὸ Σερβικὸν ζήτημα 1804—1830 (σ. 33-49), τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος 1821—1832 (σ. 50-78), τὸ Αἰγυπτιακὸν ζήτημα 1831—1841 καὶ τὸ ζήτημα τῶν Στενῶν 1833—1936 (σ. 79-106) καὶ τέλος τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον 1853—1856 καὶ τὰς μεταρρυθμίσεις ἐν Τουρκίᾳ πρὸ καὶ μετὰ τὸ 1856 (σ. 107-134). Ἐνδὲ τῷ ἀνὰ χεῖρας Β' τεύχει ὁ σ. συνεχίζων ἐρευνᾷ τὴν ἔνωσιν τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας 1859 (σ. 135-162), τὸ Ἑπτανησιακὸν ζήτημα 1800—1864 (σ. 163-190), τὴν ἔνωσιν τοῦ Μαυροβουνίου μετὰ τῆς Σερβίας καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἱστορίαν αὐτῆς μέχρι τοῦ 1875 (σ. 191-227) καὶ τέλος τὴν Σλαβικὴν ἐξόρησιν καὶ τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου 1870—1878 (σ. 228-301). Κυρίως πρόκειται περὶ πανεπιστημιακῶν παραδόσεων, εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν ὁποίων ὤθησε τὸν σ. «ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ καθήκον νὰ παράσχη εὐχρηστον βοήθημα διὰ τοὺς φοιτητάς, ἀφ' ἑτέρου ὁμως καὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ προσφέρῃ ἑλληνικὸν ἔργον διὰ τὸ εὐρύτερον ἀναγνωστικὸν κοινόν», ὡς γράφει ὁ ἴδιος προλογιζόμενος τὸ Α' τεύχος.

Ἡ ἔρευνα πάντων τῶν ἀνωτέρω ἐπὶ μέρους ζητημάτων γίνεται μετὰ κριτικῆς δυνάμεως καὶ καταλήγει εἰς ὀρθὰ συμπεράσματα, ἐν τέλει δὲ παρατίθεται ἡ βιβλιογραφία ἐκάστου ζητήματος. Τὸ περισσότερο δὲ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς εἶναι ὅτι ἡ ἔρευνα διεξάγεται οὐ μόνον ἀπὸ πολιτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἐπόψεως, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅλου ὃν διεδραμάτισεν εἰς πολλὰ ζητήματα τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὡς καὶ τῆς στενῆς συνδέσεως πολλῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων. Π. χ. ἐν τῷ τελευταίῳ κεφαλαίῳ ὁ σ., ἐξιστορῶν τὴν Σλαβικὴν ἐξόρησιν εἰς τὴν Βαλκανικὴν, ἐξετάζει τὴν πανσλαβικὴν ἰδέαν, τὴν ἀφύπνισιν τῶν Βουλγάρων, τὴν Ἐξαρχίαν καὶ τὸ περιφημον ἐκκλησιαστικὸν Σχίσμα αὐτῶν, τὴν κρίσιν τοῦ 1875, τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877-1878, τὴν συνθήκην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου. Ἐκ τούτων καταφαίνεται, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο ἐνδιαφέρει καὶ τοὺς Κληρικούς καὶ λαϊκοὺς θεολόγους μας, οἵτινες πολλὰ ἔχουσι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο συνιστῶμεν αὐτοῖς θερμῶς τὸ ἔργον τοῦτο, οὔτινος εὐχόμεθα ταχεῖαν τὴν ἀλοκλήρωσιν, διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ τῶν ὑπολοίπων τευχῶν.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΜΙΡΗΣ

Μ. Χατζηδάκη, *Contribution à l'étude de la peinture post-byzantine, L'Hellénisme Contemporain. 1453—1953. Le cinq-centième anniversaire de la prise de Constantinople, Athènes 29 Mai 1953, σ. 193 - 216 (τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως σ. 219 - 244).*

Περιληπτικὴ διαγραφή τῆς ἱστορίας τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς. Δίδονται οἱ χαρακτήρες τῆς ζωγραφικῆς τοῦ 16ου, τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ καθορίζονται τὰ κέντρα ἀσκήσεώς της, διὰ μέσου δὲ τῶν γραμμῶν παρελαύνουν περὶ τὰ ἑκατὸν ὀνόματα ζωγράφων, οἱ ὅποιοι εἰργάσθησαν κατὰ τοὺς τρεῖς καὶ πλέον αὐτοὺς αἰῶνας. Ὁ δέκατος ἕκτος αἰὼν σημειώνει τὴν ἔναρξιν νέας ἀκμῆς τῆς ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς, βασιζομένης ἰδίως εἰς τὴν αὐστηράν, τὴν «κρητικὴν» (περὶ τοῦ ὄρου βλέπε «Θεολογία» ΚΕ', (1954) 162) παράδοσιν τῆς ζωγραφικῆς τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων μὲ ἐμμέσους ἐπιδράσεις ἐκ τῆς ἰταλικῆς τέχνης. Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ 17ου αἰῶνος παρουσιάζεται διεσπασμένη· αὕτη ἀφ' ἑνὸς γίνεται περισσότερον φιλελευθέρη, ὑποχωροῦσα ἔναντι τῶν μορφῶν τῆς ἰταλικῆς τέχνης, καὶ ἀφ' ἑτέρου παραμένει αὐστηρῶς προσηλωμένη εἰς τὴν παλαιὰν παράδοσιν, ἐνῶ συγχρόνως ἀποκτᾷ κάποιαν λαϊκότητα. Ὁ 18ος αἰ. χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τῶν τάσεων τούτων· ἡ μὲν πρώτη, ἡ φιλελευθέρη, συντάσσεται ἀνεπιφυλάκτως πρὸς τὴν ἰταλικὴν τέχνην, ἡ δὲ δευτέρα, ἡ συντηρητικὴ, καλλιεργεῖ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὰ παλαιότερα ἐντόπια πρότυπα καὶ ὀνόματα, τοῦ 16ου καὶ αὐτοῦ τοῦ 14ου αἰῶνος (Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνᾶ). Αἱ τάσεις αὗται ἀνταποκρίνονται πρὸς ἀντιστοίχους κοινωνικοὺς ὄρους. Ἡ μεταβυζαντινὴ τέχνη ἀσκεῖται κατὰ πρῶτον εἰς τὴν βενετοκρατομένην Κρήτην, ὅπου ἤδη πρὸ τῆς Ἀλώσεως (1453), ἀλλὰ ἰδίως μετὰ τὴν ἄλωσιν εἶχεν ἐγγλιμματισθῆ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Μυστρά ἢ «κρητικὴ» τεχνοτροπία. Ἄλλ' οἱ κρητες ζωγράφοι τοῦ 16ου-17ου αἰ. καλλιεργοῦν κυρίως τὴν ζωγραφικὴν τῶν φορητῶν εἰκόνων διὰ τὰς ἀνάγκας ἰδίως τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, μὲ τόσην δ' ἐπιτυχίαν ὥστε νὰ ἐπιβληθῆ τὸ ὕψος των καὶ τὸ ἐπίθετον «Κρης» νὰ σημαίη τὸν καλὸν ζωγράφον. Ἄλλα ἀστικά κέντρα ἀσκήσεως τῆς ζωγραφικῆς εἶναι ἡ Ἐπτάνησος, ἡ Βενετία, ἡ Μονὴ Σινᾶ (ὡς ἀποδέκτης εἰκόνων) καὶ αἱ Κυκλάδες. Ἡ τοιχογραφία ἀσκεῖται εἰς τὰ μοναστηριακὰ κέντρα, κατὰ πρῶτον παρὰ κρητῶν ζωγράφων, οἱ ὅποιοι εἰργάσθησαν εἰς τὸ Ἁγ. Ὄρος καὶ τὰ Μετέωρα καὶ ὅπου ἐδημιουργήθη εἰδικὴ «κρητικὴ ἀθωνικὴ τέχνη». Ἐξω τῶν μεγάλων τούτων μοναστικῶν πολιτειῶν ἡ ζωγραφικὴ ἀσκεῖται καὶ εἰς τὰς μονὰς καὶ τὰ μικρότερα ἀστικά κέντρα τῆς Ἠπείρου, τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου, καθὼς καὶ εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἑλληνισμοῦ (Χίος, Κύπρος, Θράκη), κέντρα εὐνοηθέντα ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἀσκεῖται δὲ ἡ ζωγραφικὴ αὕτη κυρίως ὑπὸ «συντροφικῶν» ζωγράφων. Ἡ μεταβυζαντινὴ ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ ἀκτινο-

βολεῖ καὶ εἰς τὰς ὁμοδόξους χώρας, μέχρι τῆς Ρωσίας· εἰς τὰ Βαλκάνια ὁμως κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰ. ἡ θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ ἀποκτᾷ χαρακτῆρα ὑπερθεϊκόν. Εἰς τὸ τέλος τῆς μελέτης τοῦ κ. Χ. προστίθεται πλουσία βιβλιογραφία. Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι πολλαὶ ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις, π. χ. ὅτι ὁ περιορισμὸς τῆς ἀσκήσεως τῆς τοιχογραφίας εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τὸν 16ον-17ον αἰ., μὲ ἀντίστοιχον ἀνάπτυξιν τῆς ζωγραφικῆς τῶν φορητῶν εἰκόνων, ὀφείλεται πιθανῶς εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ Μπαρόκ. Νομίζω ὁμως ὅτι ἡ κατ' ἀρχὴν —βιταλιστικὴ κάπως— θέσις περὶ τῆς συνειδητῆς ἐπιμονῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκοκρατίας εἰς τὰς αἰσθητικὰς μορφὰς τῆς παραδόσεως ἀνταποκρίνεται μόνον ἐν μέρει πρὸς τὰ πράγματα· διότι μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν ὁ ὅλος βίος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ πολὺ παρέμεινε προσκεκολλημένος εἰς τὰς μεσαιωνικὰς μορφὰς. Εἶναι δὲ περαιτέρω χαρακτηριστικόν ὅτι ἡ τροπὴ τῆς θρησκευτικῆς τέχνης πρὸς τὸ λαϊκόν ὕφος συμπίπτει πρὸς τοὺς χρόνους τῆς ἀναπτύξεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τῆς οικονομικῆς ἀνόδου τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ. Εὐρισκόμεθα, λοιπόν, πρὸ ἑνὸς προβλήματος. Ἡ ἀκμὴ τῆς ζωγραφικῆς κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἴσως πρέπει ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν ταχύτεραν ἔναντι τοῦ ἄλλου ἑλληνισμοῦ ἀνόρθωσιν τῆς δυνάμεως τῆς ἐκκλησίας μὲ τὰ μεγάλα μοναστηριακὰ συγκροτήματα, εἰς τὰ ὁποῖα, ὅπως περὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους παρατηρεῖ ὁ κ. Χ., εὖρον οἱ ζωγράφοι εὐνοικὰς συνθήκας (ἔκτασιν καὶ χρόνον) διὰ ν' ἀναπτύξουν τὰς δημιουργικὰς ἰκανότητάς των ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παλαιότερων προτύπων. Διὰ τοῦτο καὶ ἀμφιβάλλει κινεῖς εἰς τὸ ἂν ἀρμόζῃ νὰ χαρακτηρισθῆ ἡ τέχνη αὕτη «σαφῶς προοδευτικὴ» —εἶναι ὁμως τέχνη ἀσφαλῶς ἐξαιρετικὴ. Δὲν γνωρίζω δὲ ἂν περὶ τοῦ προκειμένου ἡ παραδοχὴ στοιχείων ἐκ τῆς ἰταλικῆς τέχνης καὶ ἡ χώνευσις των ἐντὸς τοῦ ὕφους τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως σημαίνουν «πρόοδον»· διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὕτην πρόκειται περὶ πρόοδου ἐπιφανειακῆς. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον δὲν νομίζω ὅτι ἡ μεταφορὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ζωγραφικὴν συνθέσεων τοῦ Dünger καὶ τοῦ Cranach (ἀποκαλυπτικὸς κύκλος τῆς τραπέζης τῆς Μονῆς Διονυσίου) δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ὡς ἀποτέλεσμα τῶν οὐσιαστικῶν τάσεων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μεταφορὰ αὕτη συνθέσεων δὲν ἀποτελεῖ κατὰ τὴν γνώμην μου τόλμημα, εἶναι ἄνευ ἰδιαίτερας σημασίας δανεισμὸς ἑξωτερικὸς θέματος καὶ ὄχι τῶν ἐκφραστικῶν τρόπων, ὄχι δανεισμὸς τοῦ ὕφους διὰ τοῦ ὁποίου οὐσιαστικῶς ἀνταναντακλάται τὸ πνεῦμα μιᾶς ἐποχῆς. Ἀντίστοιχον φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν κρητικὴν λογοτεχνίαν, ὅπου ἐπίσης οἱ δανεισμοὶ ἐκ τῆς Δύσεως εἶναι ἐπιφανειακοὶ (πρβλ. τὰς ἐξαιρέτους παρατηρήσεις τοῦ *E. Κριαρᾶ*, *Ὁ λαϊκὸς τρόπος χαρακτῆρας τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας: Οἱ λογοτεχνίαι τῆς Ἀναγέννησης καὶ ἡ βυζαντινὴ δημοτικὴ παράδοσις, Κρητικὰ Χρονικὰ Ζ'*, (1953) 298-314). Μεγαλύτεραν σημασίαν ἔχει π. χ. ἡ εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν Φροντιστήριον ἐπὶ εὐρύτερας βάσεως συντελουμένη πνευματικὴ ἐπεξεργασία

τῆς παραδόσεως ἔχει σημασίαν μεγαλυτέραν τῆς εἰς τὸ Ἁγ. Ὅρος παραδοχῆς μιᾶς σειρᾶς σχεδίων ἐκ ξένης τέχνης πρὸς πληρωσιν ὑπάρχοντος κενοῦ εἰς τὴν ἐντοπίαν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν, μάλιστα εἰς ἐποχὴν, ὅτε ἡ ἀποκαλυπτικὴ φιλολογία διήγειρε τὴν φαντασίαν. (Περὶ τῆς παλαιότερας κάπως ἀρνητικῆς στάσεως τῆς Ἀνατολῆς ἔναντι τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς αὐτὴν κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἄλωσιν χρόνους βλ. *Harold R. Willoughby*, *The Elisabeth Day McCormick Apocalypse*, Chicago Ill. (1940), 85 κ.έ., 101 κ.έ., *Juliette Renaud*, *Le cycle de l'Apocalypse de Dionysius*. *Interprétation byzantine de gravures occidentales*, Paris 1943, 8 κ.έξ.). Ὅπωςδὴποτε ἡ περιεκτικὴ αὕτη μελέτη τοῦ κ. Χατζηδάκη — πρῶτην διὰ μεγαλύτερον συνθετικὸν ἔργον — ἔρχεται νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν ἀνάγκην νὰ πληρωθῇ ταχέως τὸ μέγα κενὸν ἐκ τῆς ἀτελοῦς ἀκόμη καὶ μὴ συνθετικῆς γνώσεως τῆς ἱστορίας τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς, τὴν ἀνάγκην νὰ ἐρευνηθοῦν πληρέστερον οἱ παράγοντες τῆς διαμορφώσεως τῆς ἀμέσου ἐθνικῆς παραδόσεώς μας καὶ ἡ πορεία τῶν μορφῶν τῆς.

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

Δημοσθένους Σ. Σαβράμη: *Χριστιανισμὸς καὶ Κοινωνικὴ Πρόνοια*, Ἀθήναι 1954, σ. 120. *Πρόλογος Μ. Γεροουλάνου*, Ἀκαδημαϊκοῦ, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου.

Ὁ συγγραφεὺς «Τοῦ νοήματος τῆς ἐργασίας» καὶ «Τῶν περὶ Ἐκκλησίας ἰδεῶν τοῦ Ἰωάννου Σκαλιτσούνη», πρὸς δὲ καὶ γλαφυρὸς μεταφραστὴς τοῦ γνωστοῦ τρίτου κλασσικοῦ ἔργου τοῦ Α. Α. Vasiliev: «Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας», κ. Σαβράμης πλουτίζει τὴν βιβλιοθήκην τῆς κοινωνιολογικῆς γραμματείας τοῦ τόπου μας, καὶ δὴ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πρακτικοῦ Κλάδου τῆς Θεολογικῆς Ἐπιστήμης, μὲ ἐν ἀκόμῃ μελέτημά του: «Χριστιανισμὸς καὶ Κοινωνικὴ Πρόνοια». Ὁ φίλος φέρελπις συγγραφεὺς κ. Σαβράμης—εὐρισκόμενος ἤδη μὲ ὑποτροφίαν εἰς Γερμανίαν—τυγχάνει ἐκ τῶν πρωτοπόρων νεοελλήνων θεολόγων, ἀγωνιζόμενος, ὅπως δημιουργηθῇ καὶ παρ' ἡμῶν ἰσάξιον πρὸς ἐκεῖνο τῆς Δύσεως, εἰς ποσὸν καὶ ποιόν, κίνημα στροφῆς τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας μας πρὸς ἔμπρακτον βίωσιν τοῦ κοινωνικοπνευματικοῦ χριστιανικοῦ ἰδεώδους. Σύνθημα κοινωνικοπρονοιακὸν καλύτερον ἀπὸ τὸ διαιώνιον Εὐαγγελικὸν ἐκεῖνο, τῆς «Ἐνεργουμένης Ἀγάπης», ὁμολογεῖ ὁ συγγρ. καὶ ἐπιχειρηματολογεῖ, ὅτι δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἐφευρεθῇ ὑπὸ τῆς παραπαιούσης ἔνεκα τοῦ πλεονάσαντος μεταπολεμικοῦ ἰδίως κοινωνικοῦ κακοῦ ἀνθρωπότητος. Μὲ ἔμβλημα τὴν ἀφθίτου ἰσχύος χριστιανικὴν Ἀγάπην, ὁ συγγρ. ὑψώνει αὐτόχροημα προφητικὴν κραυγὴν, πρὸς ἀνασύνταξιν κοινωνικωτέραν τῶν περισσότερον τοῦ δέοντος θεωρητικῶν χριστιανῶν τῶν χρόνων μας. Καὶ καλεῖ εἰς σταυροφορίαν ἐπιθέσεως, οὕτως εἰπεῖν, κατὰ τοῦ κοινωνικοῦ κακοῦ, ἀντὶ τῆς ἀδρανούςθεωρητικῆς

ἀμόνης. Ἡ ποιότης τῆς ἐκ τῶν ἄνω ἐμπνεομένης, θρησκευούσης, θεοκρατικῆς τρόπον ἰνά, κοινωνικῆς προνοίας εἶναι ἀνωτέρα εἰς ἀπόδοσιν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς μειώσεως τῆς ἠθικοκοινωνικῆς δυστυχίας τοῦ κόσμου· ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα τῆς «ἀνθρωπιστικῆς», αὐτολυτρωτικῆς, ἐκ τῶν κάτω, «ἐπαγγελματικῆς» φιλανθρωπίας. Ἡ διαπίστωσις αὕτη διήκει δι' ὅλων τῶν πέντε κεφαλαίων τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Σαβράμη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀναδεικνύει αὐτὸν συγγραφέα ὄριμότητος, ὅστις δὲν ἀφίσταται μέχρι καὶ τῆς τελευταίας σελίδος τῆς συγγραφῆς του ἀπὸ τῆς ἀδιαφιλονικήτου ἀξιοματικῆς ἀρχῆς τῆς «Ἐνεργουμένης Ἀγάπης» ὡς ἐντελεχείας παντὸς κοινωνικοπρονοιακοῦ λειτουργήματος. Περὶ τὴν κεντρικὴν αὐτὴν ἀλήθειαν ὁ συγγρ. οἰκοδομεῖ ἐπιτυχῶς. Νομίζει κανεὶς ὅτι ὁ συγγρ. συχνὰ ταυτολογεῖ· ἀλλ' οὕτω ἐμπεδῶν ἐπιτυχῶς τοῦ ὄραίου του σκοποῦ: ὅτι, ἐκ πειραματικῆς τρόπον τινὰ ἐπαληθεύσεως, ἀκαταγωνίστως δαίκνυται ὠφέλιμος μὲν ἢ κρατικὴ πρόνοια, εὐφορωτέρα ὅμως καὶ καλλίστη ἢ χριστιανικὴ ἐκκλησιαστικὴ πρόνοια· ὅτι τὸ ἕξ ἐπαγγέλματος ἀκινδύνως φιλανθρωπιαν ἀσκεῖν δὲν εἶναι ποτὲ ἀποδοτικώτερον τῆς δι' Ἀγάπης ἐνεργουμένης μέχρις αὐτοθυσίας κοινωνικῆς προνοίας. Ἡ αἰωνία κοσμοθεωριακὴ διαφορὰ μεταξὺ φιλοσοφικῆς καὶ χριστιανικῆς Ἠθικῆς! Μετὰ τὸν ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Μ. Γερουλάνου πρόλογον, ἀκολουθεῖ ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή: «Ἡ Κοινωνικὴ, δηλ., Πρόνοια διὰ μέσου τῶν αἰῶνων» (σ. 13-25). Εἰς δὲ τὸ Κεφάλαιον Πρῶτον (σ. 26-28), ἔνθα ὁ λόγος περὶ «Κοινωνικῆς προνοίας καὶ ἐμπράκτου χριστιανισμοῦ», παρουσιάζει ὁ σ. «Τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἐμπράκτου χριστιανισμοῦ» καὶ «Τὸ νόημα τῆς κοινωνικῆς προνοίας». Εἰς τὸ Κεφάλαιον Δεύτερον, ἔνθα ὁ λόγος περὶ «Τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κοινωνικοῦ Ἐργάτου» (σελ. 39-61), παρουσιάζει, ὁ συγγρ., ἀνάγλυφον, ὠλοκληρωμένην δεοντολογικῶς κατὰ Χριστὸν «Τὴν προσωπικότητα τοῦ βοηθουμένου» καὶ «Τὴν προσωπικότητα τοῦ κοινωνικοῦ ἐργάτου», καὶ σκιαγραφεῖ, ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς βιβλικῆς διδασκαλίας ὀρθοδόξως ἐπιστηριζόμενος, ἀρμονικῶς διηρθρωμένους, «Βοηθοῦντας καὶ βοηθουμένους, ἐν σχέσει μὲ τὸ σύνολον». Ἐνδιαφέρον εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης ἀναμφιβόλως καὶ τὸ Κεφάλαιον Τρίτον, ὅπου ὁμολογουμένως ὁ συγγρ., καὶ βιβλιογραφικῶς πλήρως κατατοπισμένος, μὲ φρονηματίζουσαν ἀφήγησιν καὶ ἐναλλασσομένας ἐπιστημονικὰς του ἐπαγωγὰς, ὑποχρεοῖ ὄντως εἰς θαυμασμόν τὸν ἀναγνώστην διὰ τὸ κοινωνικοπρονοιακὸν ἱστορικὸν ἐμπράγματον Ἰδεῶδες «Τῶν Ἱεραποστολῶν» (σελ. 62-82). Εἰς τὴν παράγραφον «Ἱεραποστολὴ καὶ κοινωνικὴ πρόνοια», πεῖθεται ὁ ἀναγνώστης, ὁ ἀπροκατάληπτος (ἄ-διαφώτιστος, ἄ-ματεριαλιστῆς) ἀναγνώστης, ὅτι ὄντως «οἱ Ἱεραπόστολοι ὑπάρχουν κατ' ἐξοχὴν κοινωνικοὶ ἐργάται δημιουργήσαντες καὶ δημιουργοῦντες μὲ τὸ ἔργον των καὶ τὸ παράδειγμά των πρότυπα μοναδικὰ διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶσον τῆς Χριστιανικῆς ὅσον καὶ τῆς Κρατικῆς Προνοίας». (σελ. 74). Εὐρίσκει δ' ἐνταῦθα ὁ ἀνα-

γνώστης δίκαιον τὸν θαυμασμὸν τοῦ συγγραφέως καὶ πρὸς τὸ ἐπιτελούμενον κοινωνικοπρονοιακὸν ἔργον τῆς ὑπὸ τὴν Γενικὴν Διεύθυνσιν τοῦ ὑποδειγματικῷ κοινωνικοῦ ἐργάτου Καθηγητοῦ κ. Β. Βέλλα «Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος». Καί, καταδεικνύεται προσέτι, εἰς τὸ κεφ. τοῦτο, ὅτι «θυσία καὶ κοινωνικὴ εὐημερία» τελοῦν εἰς σχέσιν αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, ἀκριβῶς κατὰ τὸ Εὐαγγελικόν: «ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ αὐτὸς μόνος μένει...» (Ἰω. ιβ', 24). Εἰς τὸ Κεφάλαιον Τέταρτον (σελ. 83-100), ὁ συγγο. ἀναπτύσσει περὶ «Τῆς ἱατρικῆς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀγάπης». Κάτοχος καὶ τῆς σχετικῆς ἐν προκειμένῳ βιβλιογραφίας, ὁ συγγο. καθιστᾷ τὸ κεφ. τοῦτο ὄντως «σπουδαιότατον», ὡς τὸ χαρακτηρίζει καὶ ὁ προλογίζων Ἀκαδημαϊκὸς κ. Μ. Γερουλάνος (σελ. 12). Σκιαγραφεῖ ἐν συντομίᾳ ἀλλὰ καὶ μὲ θαυμαστὴν πληρότητα «τὴν ἱατρικὴν διὰ μέσου τῶν αἰώνων», πλέκει δὲ ἐπάξιον ἐγκώμιον τῶν ὠλοκληρωμένων κοινωνικῶν προσωπικοτήτων «τῶν ἱατρῶν, δηλ., ὡς Ἱεροσοστόλων». Ὡς ἐν ἐπιλόγῳ, ἀκολουθεῖ, τέλος, τὸ Κεφάλαιον Πέμπτον (σελ. 101-114), τὸ Κεφάλαιον τῆς Ἀγάπης, θὰ ἔλεγεν κανεῖς τοῦ θριάμβου τῆς Ἐνεργουμένης Ἀγάπης εἰς κοινωνικὰς λυτρωτικὰς συνεπείας. Ἀληθῶς, αὐτὸ τὸ ὁποῖον διαφαίνεται ἤδη ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, καὶ ὑπετίθετο ὡς ἡ ἐντελέχεια τῶν τεσσάρων Κεφαλαίων τοῦ βιβλίου, ἡ Εὐαγγελικὴ, δηλ., Ἀγάπη, γίνεται, ἐδῶ, περίοπτον φῶς κοινωνικόν. Εἶναι «Ἡ Ἀγάπη ὡς βασικὴ προϋπόθεσις τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας», ἡ Παναγάπη, ἡ Μεγάλη, χωρὶς τὴν ὁποῖαν ἐνότις τοῦ σύμπαντος κόσμου καὶ οἰκουμενικῆ εἰρήνης δὲν ἐπιτυγχάνεται, εἰς τὸν «ἀποστάτη αὐτὸν αἰῶνα—μὲ τὸ σπασμένο γόνα». Ἡ Ἀγάπη, ἡ πλατεία, ἡ Πλατυτέρα, «ποὺ εἶναι γλυκεῖα σὰν ἰάστρο τῆς ἀυγῆς—ποὺ εἶναι μεγάλη σὰν τὴν Παναγία» (Κ. Παλαμᾶς: «Τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου», 1920, σελ. 75). Οἱ «ἐπαγγελματῖαι» κρατικοὶ φιλόανθρωποι, οἱ ὁποῖοι τυχόν δὲν διαθερμαίνονται, διὰ μίαν ἐνεργουμένην ἀγάπην τῆς Αὐτοθυσίας, ὑπὸ τῆς καὶ κοινωνικῆς ἀρίστης Χριστοβιοκοσμοθεωρίας τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἴσως «ἀντιπαρέλθουν» τὴν φωνὴν τοῦ συγγραφέως μας περὶ τῆς Μεγάλης Ἀγάπης ὡς ἐντελεχείας μιᾶς τελείας καὶ ἰδανικῆς κοινωνικῆς προνοίας. Ἄλλ' «Ἡ εὐθύνη τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν Χριστιανικῶν Ὄργανώσεων», ἐπάγεται, τέλος, ὁ συγγο., (σελ. 106-114), εἶναι ἀπροφασίστως μεγάλη. Ἡ «Βιβλιογραφία», καλύπτουσα πυκνοτύπως ἀλφαβητικῶς τὰς σελίδας 115-120—ἐκ δικαιοκρισίας πρέπει νὰ εἰπωμεν, ὅτι—εἶναι ὁμολογουμένως ἐκλεκτὴ, πλουσία καὶ ἐνδιαφέρουσα. Ὁ συγγο., δεξιότηχνης οἰκοδόμος τῆς γοτθικῆς του κοινωνιολογικῆς Εὐαγγελικῆς ἐπάλξεως, ἐπέλεξεν, ὅτι καλύτερον ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθῇ εἰς τὴν πλήμυρᾴ τῶν κοινωνιολογικῶν (ἐκκλησιαστικῶν καὶ θύραθεν) μελετημάτων, καί, μὲ ἱκανότητα ἀρχοῦντως ὀρθίμου συγγραφέως «ἔχοντός τι νὰ εἴπῃ», ὑπεμνημάτισεν καὶ ἐφώπλισεν ἱκανῶς τὰς ἐπιστημονικὰς θέσεις του εἰς τὴν πολύτιμον κοινωνικὴν συγγραφὴν του.

Κ. Ἰ. Μερεντίτου, «Καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη». Γλωσσική, φιλολογικὴ καὶ θρησκευολογικὴ ἀνάλυσις τοῦ ἀγγελικοῦ ὕμνου. Λουκ. 2, 14. Ἐν Ἀθήναις 1950, σ. 104.

Ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τῆς ἐργασίας ταύτης ὁ κ. Μ. ποιεῖται γενικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ τύπου καὶ τῶν διαφόρων ἐξηγητικῶν τοῦ ἐκ μέρους τῶν ἀγγέλων κατὰ τὴν νύκτα τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ ἡδομένου ὕμνου:

«Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ
καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη·
ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία».

Ἐν συνεχείᾳ παρέχει τὴν λατινικὴν καὶ γερμανικὴν μετάφρασιν τοῦ ὕμνου. Ἐν τῷ β' κεφαλαίῳ ὁμιλεῖ ὁ κ. Μ. περὶ τοῦ ἐν τῷ ὕμνῳ νοητέου ρηματικοῦ τύπου. Ἐν τῷ ὕμνῳ τούτῳ, δέον, ὅπως ἐνοήσωμεν τὸν τύπον τοῦ τρίτου προσώπου τοῦ ἐνικοῦ τῆς ὀριστικῆς τοῦ ρήματος «εἶναι» ἐφ' ὅσον ἐν αὐτῷ ἐν μέσῳ ἀτμοσφαιρας ἰσχυρῶν συναισθημάτων χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἐπὶ τῷ εὐτυχῇ γεγονότι τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ περὶ οὐδενὸς ἄλλου πρόκειται ἢ περὶ βεβαιωτικῆς τινος μόνον ἐξαγγελίας τῆς γενικῆς τῶν ἀγγέλων πεποιθήσεως ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν ὑψίστοις καὶ τῆς εἰρήνης ἐπὶ τῆς γῆς. Περαιτέρω δ' ὁ κ. Μ. ἐλέγχει ὡς πεπλανημένην τὴν γερμανικὴν μετάφρασιν, ἣτις οὕτω παρανοεῖ καὶ τὸ νόημα. Ἐν τῷ γ' κεφ. παρέχει ὁ κ. Μ. γενικὴν λεξικογραφικὴν ἀνάλυσιν τῶν λέξεων τοῦ ὕμνου, ἦτοι τῶν: «δοκέω», «δόξα», «δοξάζω», «εἰρήνη», «εὐδοκῶ» καὶ «εὐδοκία» ἐν ὅψει τῆς τε ἐν τῇ θύραθεν γραμματείας καὶ τῆς ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ Καινῇ Διαθήκῃ χρήσεως αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν ταύτην εἶχεν ὁ κ. Μ. πρὸ ὀφθαλμῶν διάφορα ἑλληνικὰ λεξικά, μάλιστα δὲ τὸ λεξικὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Kittel. Ἐν τῷ τετάρτῳ τέλος κεφαλαίῳ διασαφεῖ ὁ κ. Μερεντίτης τὸν ὕμνον ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου. Διὰ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ παρουσιάζεται ἡμῖν τὸ πρῶτον ἱστορικὸν γεγονός τοῦ νέου θρησκευτικοῦ, πνευματικοῦ, ἠθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐν γένει βίου τῶν ἀνθρώπων. Σύνπασα ἡ κτίσις ἐνεδύσατο τὴν νύκτα ἐκείνην τὴν λαμπρὰν στολὴν τῆς ἀναγεννήσεως, τῆς μακαριότητος, τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ τῆς χαρᾶς. Νῦν τὸ πρῶτον δικαίως δύναται τις, ὅπως διὰ μεγαληγόρων ὕμνων καὶ ἐγκωμίων βεβαιώσῃ τὴν «δόξαν» τοῦ Θεοῦ ἐν ὑψίστοις καὶ τὴν «εἰρήνην» ἐπὶ τῆς γῆς. Ὅταν τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἀσμένως ὑποδέχονται τὸ θεῖον βρέφος καὶ καθορῶσιν ἐν αὐτῷ τὸν Θεάνθρωπον, ὅστις αἴρει τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου τούτου καὶ ἀνασύρει σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα ἐκ τοῦ σκότους εἰς τὰς φωτεινὰς περιοχὰς νέου τινὸς βίου, τότε ἀναντιρῶτως «δοξάζεται» ὁ πατὴρ ἐν τοῖς ὑψίστοις καὶ αἱ ἀχανεῖς ἐκτάσεις τῶν οὐρανῶν ἀντηχοῦσι πανηγυρικῶς διὰ τῶν μεγαλοφώνων καὶ μελωδικῶν ᾠμάτων ἀμετρήτου χάριτος καὶ εὐγνωμοσύνης ἐγκαρδίου καὶ εὐκρινούς. Οὕτως οὔτε πόλεμοι καὶ ἐριδὲς μεταξὺ τῶν λαῶν οὔτε πάλιν ἄλλη καὶ πάθη ψυχῆς ἀπέλιθος καὶ συντετριμμένης ἐνοχλοῦσι καὶ

κατασκιάζουσι τὸν ἐπίγειον βίον, ἀλλ' ἀνέσπερον πλέον καὶ αἰώνιον φῶς ἀκαταλύτου καὶ θείας μακαριότητος περιβάλλει καὶ καταυγάζει αὐτόν. Οὕτω ἐπιστεύετο τὴν νύκτα ἐκείνην τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ. Ἀμφότερα τὰ ὑπερφυῆ ταῦτα γεγονότα, καθ' ἃ ἐν ὑψίστοις μὲν ὑμνεῖται πανηγυρικῶς ἡ «δόξα» τοῦ Θεοῦ ὑπὸ ἀγγελικῶν στομάτων, ἐν τῇ γῆ δὲ κυριαρχεῖ καὶ δεσποζει ἀπόλυτος «εἰρήνη», ἡσυχία καὶ γαλήνη, ἀποτελοῦσι πολυτίμητον δωρεάν, ἣν «ἀσμένως δέχονται» οἱ ἄνθρωποι· ἀποτελοῦσι ταῦτα κατάστασιν ἄρρήτου εὐαρεσκείας, χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως, τὴν εὐφρόσυνον ἐκείνην κατάστασιν τῆς «εὐδοκίας». Κατὰ ταῦτα ἡ φράσις «ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία» συντακτικῶς κατέχει θέσιν παραθέσεως ἐπεξηγοῦσης τοὺς δύο πρώτους ὅρους τοῦ ὕμνου, τὴν ἀναμφισβήτητον δηλαδὴ παρουσίαν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν ὑψίστοις καὶ τῆς εἰρήνης ἐπὶ γῆς. Οὕτω ἐρμηνεύει ὁ κ. Μ. τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου, ὅπερ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν γίνεται δεκτὸν καὶ ὑπὸ τῆς Ὁρθόδοξου ἡμῶν Ἐκκλησίας. Τὴν ἔννοιαν ταύτην ἀκριβῶς ἀποδίδει ἐν τοῖς ναοῖς ἡμῶν καὶ ἡ συνήθης μουσικὴ ἀπαγγελία τοῦ ἐν λόγῳ ὕμνου. Οἱ ἑτερόδοξοι ὁμῶς παρηργήνευσαν τὸν ὕμνον. Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τοῦ κειμένου παρέχει ἡμῖν ἐν μικρᾷ τινι κλίμακι ἀντὶ τοῦ τύπου «εὐδοκία» καὶ τὴν γενικὴν τῆς λέξεως ταύτης, ἥτοι «εὐδοκίας». Τὴν πρώτην γραφὴν δέχεται ἡ ὀρθόδοξος παράδοσις καὶ ταύτην ἐπιτάσσοῦσι τὰ τε γλωσσικὰ καὶ λογικὰ τεκμήρια, καὶ τὸ ἀληθὲς περαιτέρω πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐν τούτοις πολλοὶ δέχονται καὶ τὴν δευτέραν ταύτην γραφήν. Ἐν πρὸς στιγμὴν δεχθῶμεν τὴν γραφὴν ταύτην, τότε ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν ὀνοματικὸν προσδιορισμὸν τοῦ «ἀνθρώποις», γενικὴν τῆς ιδιότητος δηλονότι τῆς λέξεως ταύτης. Ποία ἔννοια προκύπτει ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου; Ὁ Ἱερώνυμος μετέφρασεν: «et in terra pax hominibus bonae voluntatis». Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐπισήμου πλέον καταστάτος κειμένου τούτου τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας εἰσήγαγον καὶ οἱ Γερμανοὶ καθολικοὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῶν τὴν μετάφρασιν: «und Friede den Menschen auf Erden, die eines guten Willens sind». Διὰ τῶν φράσεων τούτων νοεῖται, ὅτι ὁ ἔξαγγέλλων τὸν ὕμνον τοῦτον εὔχεται, ὅπως ἐπικρατήσῃ δόξα τῷ Θεῷ ἐν ὑψίστοις καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, οὐχὶ ὁμῶς ἐπὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ μετάφρασις αὕτη παρουσιάζει ἡμῖν ζηλότυπον καὶ ἄδικον περιορισμὸν τῆς δωρεᾶς τῆς «εἰρήνης» ἐπὶ ὀρισμένης κατηγορίας ἀνθρώπων, οἵτινες μόνοι δῆθεν ἔχουσι τὸ δικαίωμα, ὅπως ἐγείρωσιν ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς δωρεᾶς ταύτης. Τοιοῦτόν τι θὰ ἀπετέλει δεινὸν τραῦμα τοῦ παγκοσμίου χαρακτηῆρος τῆς διδασκαλίας τοῦ Ναζωραίου, ὃν ἐξόχως προβάλλει τὸ πνεῦμα τῆς ἀπεριορίστου φιλαλληλίας καὶ τῆς ἀγάπης ἐναντι πάντων τῶν ἀνθρώπων τῆς γῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἄστοχον καὶ ἀπορριπτέον. Πολλοὶ ὁμῶς καθολικοὶ δέχονται τὴν γραφὴν ταύτην ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «εὐαρεσκείας», ἣν παρ' ὀρισμένους τῶν ἀνθρώπων εὗρίσκει ὁ Θεός. Τὴν ἔννοιαν ταύτην

παρέχει ἡμῖν ἢ ἑτέρα γερμανικὴ μετάφρασις «und auf Erden Friede unter den Menschen des Wohlgefallens». Οὐδὲν ὅμως γλωσσικὸν στοιχεῖον, ὅπως τοιοῦτόν τι θὰ ἦτο ἐνταῦθα ἢ ἀντωνυμία «αὐτοῦ», ὑπαγορεύει ἡμῖν τὴν ἀναγκαιότητα τοιοῦτου τινὸς συνδυασμοῦ. Ἄλλ' ἂν ὀπωσδήποτε αὐθαιρέτως ἐνεργοῦντες δεχθῶμεν, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς εὐαρεσκείας τοῦ Θεοῦ, ἣν οὗτος κατ' εὐνοίαν καὶ χάριν χορηγεῖ ὠρισμένοις μόνον ἀνθρώποις τῆς εὐμενοῦς αὐτοῦ ἐκλογῆς, τότε ἔχομεν πάλιν πρὸς ἡμῶν τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο φαινόμενον τοῦ ζηλοτύπου περιορισμοῦ τῶν θείων δωρεῶν, ὅπερ παρετηρήθη ἤδη καὶ δεόντως ἠλέγηθη, διότι ἀντίκειται πρὸς τὸ καθολικὸν καὶ παγκόσμιον πνεῦμα τῆς ἀπεριορίστου ἀγάπης καὶ τῆς ἐπιεικείας, ὅπερ μεγαλοπρεπῶς κυριαρχεῖ τῆς θείας διδασκαλίας τοῦ Ναζωραίου. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην ὁ πανάγαθος Θεὸς ἀγαπᾷ ὡς πατὴρ πάντας τοὺς ἀνθρώπους τῆς γῆς ἀδιακρίτως καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους τε καὶ ἀδίκους. Κατὰ ταῦτα διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐργασίας ἐπὶ τῇ βάσει ὅχι τόσον θεολογικῶν καὶ πατερικῶν, ἀλλὰ μᾶλλον γλωσσικῶν καὶ φιλολογικῶν δεδομένων καταδεικνύει ὁ κ. Μ., πόσον δεινῶς πλανῶνται οἱ ἑτεροδόξοι κατὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ ἐρμηνείαν θεμελιωδῶν κεφαλαίων τῆς θρησκείας τοῦ Ναζωραίου καὶ πόσον ὀρθῶς ἢ Ὁρθόδοξος ἡμῶν Ἐκκλησία κατέχει τὸ βαθύτερον καὶ ὄντως θεῖον νόημα αὐτῆς.

ΣΟΦΟΚΛΗΣ Δ. ΛΩΔΗΣ

Κ. Ι. Μερεντίου, *Φιλολογικαὶ εἰδήσεις ἐκ Τυβίγγης*. Ἐν Ἀθήναις 1950. σ. 111.

Ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ κ. Μ. περιλαμβάνει πέντε μελέτας. Ἐν τῇ πέμπτῃ τούτων ἐλέγχει ὁ κ. Μ. τὴν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν τοῦ Σωτήρος ἐσφαλμένην ἀντίληψιν τοῦ ἐπιφανοῦς Γερμανοῦ καθηγητοῦ τῆς συστηματικῆς θεολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Τυβίγγης Karl Heim, καθ' ἣν ἡ ὁμιλία αὕτη οὐδαμῶς δῆθεν ἀποτελεῖ κεφάλαιόν τι τῆς ἡθικῆς, οὕτινος τὰ ἀξιώματα καὶ αἱ ἀρχαὶ θὰ ἠδύναντο, ὅπως δεσπόσωσι τοῦ βίου πάντων τῶν λαῶν τῆς γῆς ὡς κανόνες πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ πρόγραμμα τι πολλῶ μᾶλλον δράσεως μικροῦ τινος ὁμίλου ἀνθρώπων τὸ πρῶτον, οἵτινες μείζονα προορισμὸν καὶ ὑψηλότερα καὶ σημαντικώτερα καθήκοντα ἐν τῇ ζωῇ ἔχουσιν ἢ οἱ ἄλλοι ἀνθρώποι ἐν γενεῇ. Ἐν ὅψει κυρίως τοῦ χωρίου τοῦ Ματθ., 5,1 «Ἰδὼν δὲ (ὁ Ἰησοῦς) τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ», δέχεται ὁ Heim, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐπεθύμει ζωηρῶς, ὅπως διαφύγει μακρὰν τοῦ ὄχλου τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες μετ' ἐπιμονῆς ἠκολούθουν αὐτῷ πανταχοῦ καὶ ἠνώχλουν αὐτόν, καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, ἵνα οὕτω ἐπὶ τινὰ χρόνον εὐρεθῇ ἐκεῖ μόνος ἐν μέσῳ τοῦ κύκλου μικρᾶς τινος ομάδος ἀνθρώπων, τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ, καὶ παράσχη αὐτοῖς ὠρισμένας ἐντολάς καὶ ὁδηγίας ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔργον τῆς ἀποστολικῆς δράσεως πρὸς ἐξάπλωσιν τῶν ἀρχῶν τῆς νέας θρησκείας. Διὰ τῆς ἐπαγωγῆς σειρᾶς ἐπιχειρημάτων

λογικοῦ καὶ γραμματικοῦ χαρακτήρος ἀποδεικνύει ὁ κ. Μ. σαφῶς τὴν ἐπι τοῦ προκειμένου πλάνην τοῦ καθηγητοῦ Heilm, ὅστις θεμελιωδῶς παρερμηνεύει τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Ματθ., ὡς καὶ τὰ οἰκεία περαιτέρω χωρία τῶν ἄλλων Εὐαγγελιστῶν. Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίας εἶναι σαφές, καθαρὸν καὶ ἀντιληπτὸν καὶ δύναται τοῦτο, ὅπως καταστῆ κτῆμα πάντων τῶν ἀνθρώπων τῆς γῆς. Ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ Ματθαίου οὐδαμῶς νοεῖται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος ἐπὶ τῷ σκοπῷ δῆθεν, ὅπως διαφύγῃ τὰς ἐνοχλήσεις καὶ τὴν πίεσιν τοῦ πλήθους καὶ ἵνα οὕτω ἔν τινι ἡρέμῳ μονώσει ἀναπαυθῆ ἔπ' ὀλίγον ἢ συνδιαλεχθῆ ἀπερισπάστως μετὰ τῶν μαθητῶν, μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν δηλονότι αὐτοῦ, ἐπὶ ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τὰς εἰδικωτέρας περιοχὰς τῆς ἀποστολικῆς δράσεως καὶ τοῦ προσηλυτισμοῦ. Πᾶν τῶναντίον! Ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, διότι εἶδε τῶν ἀνθρώπων τὰ ἀμέτρητα πλήθη, τοὺς ὄχλους δηλονότι, οἵτινες μετὰ ζήλου καὶ κατανύξεως ἤκουον τῶν θείων λόγων αὐτοῦ καὶ τούτου ἕνεκα ἤκολούθουν αὐτῷ πανταχοῦ, καὶ ἤθελεν οὕτω, ἵνα πάντες ἐν τῇ ἡρεμίᾳ καὶ τῇ εὐρυχωρίᾳ τοῦ ὄρους καταλάβωσιν ἀνέτως θέσιν περὶ αὐτόν, ὅστις οὕτω θὰ ἠδύνατο, ὅπως ὁμιλῆ πρὸς αὐτοὺς ἀνευ τῶν δυσχερειῶν ἐκείνων, ἃς δημιουργοῦσι συνήθως ἡ τύρβη καὶ ἡ ταραχὴ τῶν πόλεων. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐρμηνεύει ὁ κ. Μ. καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ὁμοίων τινῶν γραμματολογικῶν εἰκόνων ἐκ τοῦ κλασικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων καὶ περαίνει τὸν ἔλεγχον διὰ τῶν ἐξῆς λόγων: «Ἐκλεκτῶν, οἵσισι δύναταί τις, ὅπως ἐμπιστευθῆ μυστικούς σκοποὺς καὶ σχέδια ἀφανῆ, ἔχουσιν ἀνάγκην ἐκείνοι κυρίως, οἵτινες διεξάγουσιν ἄγχιόν τινα πόλεμον καὶ διὰ τῆς ἰσχύος τῶν ὀπλῶν ἐπιζητοῦσιν, ὅπως δημιουργήσωσιν ἑαυτοῖς παντὸς εἴδους πλεονεκτήματα καὶ προνόμια καὶ οὕτω λαμπρῶς, πλουσίως καὶ ἀνέτως ζῶσιν εἰς βᾶρος τῶν συνανθρώπων αὐτῶν! Ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ μετώπου, ἐπὶ τοὺς βροντώδεις ἤχους τῶν τηλεβόλων καὶ τὰς ἰαχὰς μαινομένων πολεμιστῶν ἔχουσι τὴν θέσιν αὐτῶν μυστικαὶ παραινέσεις καὶ ὀδηγίαι, διαταγαὶ καὶ ἐντολαὶ ἢ ὑποπτα σχέδια καὶ σκοποί. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ ὅμως ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἣτις συναρπάξει, γοητεύει καὶ συγκινεῖ τὴν καρδίαν παντὸς ἀνθρώπου. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἔχει διεθνῆ χαρακτήρα καὶ ἰσχύει ἐγκύρως ἐπὶ πασῶν τῶν περιοχῶν τοῦ βίου τοῦ σύμπαντος κόσμου· εἶναι αὕτη ὡς ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ποίησις, ὡς τὸ ὄσμα τῶν πτηνῶν καὶ αἱ φωτειναὶ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου· εἶναι αὕτη ὡς ἡ ἔξοχος αὖρα καὶ τὰ μυροβόλα ἀνθὴ τοῦ ἔαρος!».

ΣΟΦΟΚΛΗΣ Δ. ΛΩΔΗΣ

Kurt Aland, Kirchengeschichte in Lebensbildern. I Teil. Die Frühzeit. Verlag «Die Kirche» Berlin. 1953 (Σελ. 304).

Τὸ παρὸν βιβλίον τοῦ ἐν Βερολίῳ καὶ Χάλλῃ καθηγητοῦ κ. Aland

ἀποτελεῖ ἐκλαϊκευμένην ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Θεανθρώπου ἰδρυτοῦ μέχρι καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπὸ μορφῆν βιογραφικῶν τῶν σπουδαιότερων προσώπων τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς, καὶ δὴ οὐχὶ μόνον

τῶν ὀρθοδόξων, ἀλλὰ καὶ τῶν αἰρετικῶν, ἔτι δὲ καὶ τινων χαρακτηριστικῶν ἐχθρῶν τῆς Ἐκκλησίας, οἷοι ἦσαν ὁ Κέλσος, ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης. Συμφώνως πρὸς τὸν λαϊκὸν τοῦ βιβλίου χαρακτηριστὰ αἱ βιογραφίαι παρατίθενται ἄνευ οἰουδήποτε φόβου συζητήσεων καὶ ὑποσημειώσεων, ἐν γλώσσει δὲ ρεούση καὶ μετὰ πολλῆς χάριτος, πάντως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μέχρι τοῦδε ἱστορικῆς ἐρεύνης, ἧς ἀριστος κάτοχος τυγχάνει ὁ συγγραφεύς. Ὅπως δὲ τὰ πράγματα ἐκτίθενται καὶ κρίνονται ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς προτεσταντικῆς, αὐστηρῶς προτεσταντικῆς σκοπιᾶς καὶ ἐν ὄψει τοῦ κλίματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διαβιοῖ σήμερον ὁ συγγραφεύς καὶ οἱ ἀναγνώσταί του ἐν τῇ ρωσικῇ ζώνῃ τῆς Γερμανίας (βλέπε π. χ. τὸ περὶ Ὀνησίμου κεφάλαιον). Παρὰ ταῦτα τὸ ὄραϊον βιβλίον, ἂν καὶ προσρίζεται κυρίως πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος (ἐννοεῖται τῆς προτεσταντικῆς), ἀναγινώσκειται μετὰ ζωντοῦ διαφέροντος καὶ ὀφελείας καὶ ὑπὸ τῶν θεολόγων, τοῦλάχιστον τῶν μὴ εἰδικῶν, οἵτινες εὐρίσκουσιν ἐν τοῖς 48 κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τοῦτου ἀπρητισμένην εὐσύνοπτον καὶ ζωηρὰν εἰκόνα τοῦ βίου τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Τὸ βιβλίον κατακλείεται δι' ἑκτενοῦς πίνακος προσώπων καὶ πραγμάτων.

Π. Ι. Μ.

Theologische Zeitschrift, herausgegeben von der Theologischen Fakultät der Universität Basel.

Ἐξεδόθησαν τὰ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 τεύχη τοῦ 11ου τόμου τοῦ ἀρίστου θεολογικοῦ τοῦτου περιοδικοῦ περιέχοντα μελετήματα περὶ τῆς μεθόδου τῆς θεολογίας τῆς Κ. Διαθήκης τοῦ Bultmann (M. Barth), περὶ τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὸ Ἑβρ. ε' 7-8 (M. Bissi), περὶ τῆς Πο-

λιτείας τοῦ Θεοῦ τοῦ Αὐγουστίνου (M. Schmidt), περὶ τῶν ἡσυχαστικῶν στοιχείων ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ Ἡσαίου (C. Keller), περὶ στατιστικῶν παρατηρήσεων ἐν τῷ λεξιλογίῳ τῆς Κ. Διαθήκης (R. Morgenthaler), περὶ τῆς ὑπαρξιστικῆς ἐρμηνείας ὡς προβλήματος τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ἔτι δὲ καὶ βιβλιοκρισίας, καὶ κριτικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ σημειώματα.

Π. Ι. Μ.

Trénikon.

Ἐξεδόθη τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ τούτου περιέχον πραγματείας περὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας (F. Rejoulé), περὶ τῆς θεολογίας τῆς χάριτος ἐξ ἐπόψεως οἰκουμενικῆς (C. Mœller) καὶ περὶ ρωσικῶν μεταφράσεων πατερικῶν κειμένων (C. Kern), χρονικὰ θρησκευτικὰ, ὡς καὶ πλούσια βιβλιογραφικὰ σημειώματα κλπ.

Π. Ι. Μ.

«The Greek Orthodox Theological Review». Volume I, March, 1955. Number 2, Σελ. 91—185. (Greek Orthodox Theological Institute Press, Brookline 46, Massachusetts).

Ἐκυκλοφόρησε τὸ δεῦτερον τεῦχος τοῦ ἐξαιρέτου τούτου ἀγγλοφώνου ὀρθοδόξου θεολογικοῦ περιοδικοῦ, τοῦ ἐκδιδομένου ὑπὸ τῆς ἐν Βοστώνῃ τῆς Ἀμερικῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Θεολογικῆς Σχολῆς (ιδεὲ «Θεολογίαν» 25 (1954) 492-93), περιέχον τὰς ἐπομένας μελέτας: α') Τὰς δύο δηλώσεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἀντιπροσωπείας ἐν τῇ β' γενικῇ συνελύσει τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν Evanston (Αὐγουστος 1954), ἧτοι Declaration of the Orthodox Delegates at Evanston concerning the main theme of the Assembly (σελ. 93-95) καὶ Declaration concerning Faith and Order (σελ. 96-98). β') Δύο μελέτας περὶ

τοῦ Σχίσματος τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἐπὶ τῇ 900ῃ ἑπετείῳ αὐτοῦ (1054—1954), ἦτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιστολιμαίαν διατριβὴν τοῦ ἐν Βοστώνῃ Ἑλληνος ἐπισκόπου Ἐλαίας Ἀθηναγόρου πρὸς τὸν ρωμαιοκαθολικὸν καρδινάλιον τοῦ Los Angeles Francis McIntyre ὑπὸ τὸν τίτλον *An important communication on the Schism* (σελ. 99-117), ἀφ' ἑτέρου δὲ διάλεξιν τοῦ καθηγητοῦ Ἰωάν. Καρμίου, γενομένην μὲν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, δημοσιευθεῖσαν δὲ ἑλληνιστὶ ἐν τῇ «Ὁρθόδοξια» ΚΠόλεως 29 (1954) 453-474 καὶ ἐνταῦθα ἀναδημοσιευομένην ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει ὑπὸ τὸν τίτλον *The division of Christendom and possibilities of reunion* (σελ. 160-175). γ') Μελέτην τοῦ ἀρχιμ. Νίκωνος Πατριάρκου ὑπὸ τὸν τίτλον *The sacramental character of marriage* (σελ. 118-132). δ') Μελέτην τοῦ καθηγητοῦ Ἰωάν. Καβαροῦ ὑπὸ τὸν τίτλον *Gregory of Nyssa on the nature of the soul* (σελ. 133-141). ε') Μελέτην τοῦ αἰδ. Ἰω. Παπαδοπούλου ὑπὸ τὸν τίτλον *On the Hierarchy of the Church* (σελ. 142-151). ς') Μελέτην τοῦ καθηγητοῦ Κωνστ. Καβαροῦ ὑπὸ τὸν τίτλον *Concerning inner attention* (σελ. 152-159). Τὸ τεῦχος κατακλείεται διὰ κριτικοῦ καὶ βιβλιογραφικοῦ δελτίου (σελ. 178-184).

Τοιοῦτον τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀναχέρας β' τεύχους τοῦ «Greek Orthodox Theological Review». Νομίζομεν ὅμως ὅτι τοῦτο θὰ ἔδει ν' ἀναγγέλλῃ ἀγγλιστὶ καὶ τὰ ἐκδιδόμενα νέα ἑλληνικὰ θεολογικὰ βιβλία ἐν εἰδικῷ βιβλιογραφικῷ δελτίῳ, ἵνα οὕτω λαμβάνωσι γνῶσιν αὐτῶν καὶ οἱ ἀγνοοῦντες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἔνοιο θεολόγοι, ἔξ ὧν Ἄγγλος τις ὁρθόδοξος κληρικὸς ἔγραψεν ἡμῖν ἔξ ἀφορμῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ «G. O. Th. Review», ὅτι «the Greeks show themselves to be universal in spirit».

I. N. K.

*

Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου, ἔτος Ι', τεῦχος 2ον, ὑπὸ Δρος Παναγ. Ι. Παναγιωτάκου. Περιεχόμενα: Δημητρίου Σ. Βεζανῆ, Ὁρησειὰ καὶ Ἔθνος. Βασιλείου Μητροπολίτου πρ. Δήμνου, Μοναστηριακὰ τῆς Ἐπισκοπῆς Αἰγίνης κατὰ τὸ ἔτος 1834. Ἀρχιμ. Χρυσόστομου Θέμελη, Ἀρχιγραμματέας Ἱ. Συνόδου, Καθαιρετικαὶ ἀποφάσεις Μητροπολιτῶν Εὐρύπου. Φιλίππου Ἀν. Παπαδήμα, Διηγήρου, Τὸ ἀπόρητον τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἐξομολογήσεως. Ἐπίσημοι γνωμοδοτήσεις τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους, Χρονικὰ καὶ πλοῦσιον Κριτικὸν καὶ Βιβλιογραφικὸν Δελτίον.

Σ. Δ. Δ.

ΧΑΡΙΛΑΟΣ Ι. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ (†)

Τῇ 17 Ν/βρίου π.ἔ. ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις ὁ Χαρίλαος Ι. Παπαϊωάννου. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν τῇ Κυθρέᾳ τῆς ἐπαρχίας Λευκωσίας τῆς Κύπρου τὴν 15ην Νοεμβρίου 1881 ἐκ πατρὸς Ἰωάννου, κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου, καὶ μητρὸς Θέκλης, τὸ γένος Οἰκονόμου. Οἱ ἄμεσοι πρόγονοι ἀμφοτέρων τῶν γονέων ὑπῆρξαν ἱερεῖς. Τὰ ἐγκύκλια μαθήματα διήκουσεν εἰς τὴν γενέτειράν του καὶ εἰς τὸ ἐν Λευκωσίᾳ Παγκύπριον γυμνάσιον. Ἀριστεύων πάντοτε καὶ ἰδιαίτεράν κλίσιν αἰσθανόμενος εἰς τὴν Φιλολογίαν, ἦλθε τῷ 1900, μετὰ τὸ πέρασ τῶν γυμνασιακῶν σπουδῶν, εἰς Ἀθήνας καὶ ἐνεγράφη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. Τυχῶν ὅμως ὑποτροφίας τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου διὰ χρηστοθήθειαν καὶ ἐπιμέλειαν περὶ τὰ γράμματα

ἐσπούδασεν ἀπὸ τοῦ ἐπομένου ἔτους Θεολογίαν, τῆς ὁποίας ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῷ 1905.

Ἐν συνεχείᾳ ὑπηρέτησεν ὡς ἱεροκῆρυξ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου καὶ καθηγητῆς τοῦ Παγκυπρίου γυμνασίου καὶ ἄλλων σχολείων τῆς νήσου μέχρι τοῦ 1913. Τὸν δὲ Αὐγούστου 1913, ἀρξαμένου τοῦ δευτέρου Βαλκανικοῦ πολέμου, ἤλθεν εἰς Ἀθήνας διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεών του. Ἀπολυθεὶς κατ' Ἰούνιον 1914 ἐγένετο γραμματεὺς τῆς ἐπιτροπείας πανελληνίου ἐράνου διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ναυαρχίδος τοῦ στόλου «Κωνσταντῖνος Βασιλεὺς» μέχρι τοῦ 1919, ὅτε διωρίσθη καθηγητῆς ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει.

Ἐκτοτε ὑπηρέτησεν ὡς ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς εἰς γυμνάσια τοῦ Πειραιῶς, τῆς Κρήτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἐξῆλθε δὲ τῆς ὑπηρεσίας λόγῳ ὄριου ἡλικίας τῷ 1950. Ἐν τῷ μεταξὺ ὑπέβαλεν ὑποψηφιότητα τῷ μὲν 1914 διὰ τὴν ἔδραν τοῦ ἐκτάκτου καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, τῷ δὲ 1923 διὰ τὴν τακτικὴν ἔδραν τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ ἐρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης, μὴ ἐκλεγείς. Τὴν 17ην Νοεμβρίου 1954 ἀπεβίωσεν.

Ὁ ἀείμνηστος Χαρ. Παπαϊωάννου, παραλλήλως πρὸς τὴν ἄλλην δρᾶσιν του, ἀνέπτυξε καὶ ἀξιόλογον συγγραφικὴν δρᾶσιν. Οὕτως ἐν Κύπρῳ ἀπὸ τοῦ 1911-1913 καὶ ἐν Ἀθήναις τῷ 1918 ὑπῆρξε ἐκ τῶν κυριωτέρων συνεργατῶν εἰς τὴν σύνταξιν καὶ ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ τῶν Μητροπόλεων Κιτίου (Λάρνακος) καὶ Ἀθηνῶν «Ἐκκλησιαστικὸς κῆρυξ». Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1920 μέχρι τοῦ 1932, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Ἀντωνίου Λυγνοῦ, ἡσυχολήθη περὶ τὴν ἔκδοσιν 5 τόμων τοῦ οἰκογενειακοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου τῶν ἀδελφῶν Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου καὶ 16 τόμων τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου τῆς Κοινότητος Ὑδρας, ὡς καὶ 2 τόμων ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου τῶν Σπεισῶν. Ὅμοιως κατὰ τὰ ἔτη 1925-1927 ἐξέδωκεν ἐν συνεργασίᾳ μετ' ἄλλων «Χριστιανικὸν ἡμερολόγιον», περιλαμβάνον σημαντικὸν ἀριθμὸν ἐπιστημονικῶν μελετῶν καὶ ποικιλίαν ἄλλων ἐποικοδομητικῶν δημοσιευμάτων. Κατὰ τὰ τελευταῖα δέ, ἀπὸ τοῦ 1935, ἔτη ἡσυχολήθη περὶ τὴν ἔκδοσιν τοῦ καθιερωμένου ἀπὸ τοῦ 1539 ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης, συνοδευομένην ὑπὸ συμπεπληρωμένου κριτικοῦ ὑπομνήματος. Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης ἐξεδόθη μόνον τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον.

Πρὸς τοῦτοις ὁ Κύπριος θεολόγος ἐδημοσίευσεν καὶ ἱκανὰς ἄλλας μελέτας βιβλικῆς καὶ ἱστορικῆς περιχομένης, μεταφράσεις, λόγους καὶ διάφορα ἄρθρα ἐν περιοδικοῖς. Ἐκ τούτων ἀναφέρομεν τὰ ἐπόμενα.

1. Τὸ 2215ε χειρόγραφον τῆς Κ. Δ. ἐν τῇ μητροπόλει Κιτίου τῆς Κύπρου. Ἐν Ἀθήναις 1923.

2. Ἐν χειρόγραφον τοῦ Ὑπομνήματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Θεοφυλάκτου εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια. «Θεολογία» 3 (1925) 243-255.

3. Ἡ Καινὴ Διαθήκη ὡς ἀνέκαθεν ἀναγινώσκεται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, μετὰ κριτικοῦ ὑπομνήματος. Τόμος Α' τεῦχος Α'. Κατὰ Ματθαῖον. Ἐν Ἀθήναις 1936.

4. Ὑπόμνημα εἰς τὴν καθ. ἐπιστολὴν τοῦ Ἰούδα. Ἐν Ἀθήναις 1917.

5. Τὸ κείμενον τῆς Καινῆς Διαθήκης. α) Τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα. Ἐν Ἀθήναις 1918.

6. Τὸ τέλος τοῦ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου. «Θεολογία» 1 (1923) 167 - 179.

7. Συμβολαὶ εἰς τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Κ. Δ. «Χριστιαν. ἡμερολόγιον» (Ε. Κωσταρίδου κ.ἄ) ἔτος Β' (1926), ἐν Ἀθήναις 1925, σελ. 25 - 55.

8. Ὁ Νόμος τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἦτοι ἡ ἐπὶ τοῦ θρους ὀμιλία, μέρος Α', αὐτόθι, ἔτος Γ' (1927) σελ. 19 - 76.

9. Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου. «Ἐπετηρὶς τοῦ Παρθνασοῦ» 9 (1906) 81 - 127.

10. Τακτικόν, ἦτοι ἀρχιερατικὸν εὐχολόγιον τῆς ἐπισκοπῆς Καρπασέων καὶ Ἀμμοχώστου. «Ἐκκλ. Κῆρυξ» Κύπρου 2 (1912) 441, 489, 511, 588, 623, 668, 3 (1913) 23, 53, 83, 115, 239.

11. Ἡ ἐν Κύπρῳ ἱερὰ μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Μαχαιρᾶ (ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Σίμου Μενάρδου). Ἐν Πειραιεὶ 1929.

12. Ὁ Ἅγιος Λάζαρος καὶ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ. «Ἐκκλ. Κῆρυξ» 1 (1911) 344, 413, 443. 2 (1912) 268, 298, 364, 287, 427.

13. Ἡ Κυπριακὴ Ἐκκλησία καὶ αἱ ὑπηρεσίαι αὐτῆς πρὸς τὸ Ἔθνος. Ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Ε. Κωσταρίδου ἔκδοθέντι τόμῳ «Ἡ σύγχρονος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία». Ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 89 - 118.

15. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ. «Χριστιαν. ἡμερολόγιον» 1 (1925) 86 - 99.

15. Ἡ ἀποστολικότης τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας. Μετάφρασις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ τοῦ F. Nau. Ἐν Λευκωσίᾳ Κύπρου 1907.

16. Ὁ Ἀντίχριστος. Μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ τὸ α' βιβλ. τοῦ ἔργου τοῦ Φ. Γ. Φάρραρ: Αἱ πρῶται ἡμέραι τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐν Πειραιεὶ 1922.

17. Ἡ Ἀποκάλυψις τὰ κεφ. κζ' - κη' τοῦ ε' βιβλ. τοῦ ὡς ἄνω ἔργου τοῦ Φ. Γ. Φάρραρ. Ἐν Πειραιεὶ 1929.

18. Ἰωάννου Χάκεττ, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου κατὰ μετάφρασιν καὶ συμπλήρωσιν Χ. Ι. Π. Τόμ. Α' ἐν Ἀθήναις 1923, Τόμ. Β' ἐν Πειραιεὶ 1927, Τόμ. Γ' ἐν Πειραιεὶ 1932.

19. Μετάφρασις τῶν Ψαλμῶν τοῦ Δαυΐδ. (Περιλαμβάνεται εἰς τὸ «Ψαλτήριον τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως Δαυΐδ» ἔκδ. «Νέας Ἑλληνικῆς Ἠούς»). Ἐν Ἀθήναις 1931.

Αὗται εἶναι αἱ σπουδαιότεραι ἐργασίαι τοῦ Χ. Παπαϊωάννου, παραλειπομένων πολλῶν ἄλλων μελετῶν καὶ λόγων καὶ ἄρθρων, ὡς καὶ διδακτικῶν σχολικῶν βιβλίων. Ὁ χαράσσω τὰς γραμμὰς ταύτας, σχῶν τὴν εὐκαιρίαν νὰ συνεργασθῇ μετὰ τοῦ Χαριλάου Παπαϊωάννου ἐν τῇ Μέσῃ Ἐκπαιδεύσει καὶ νὰ γνωρίσῃ αὐτὸν ἐκ τοῦ σύνεγγυς, ἐξετίμησε τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας ἀρετὰς αὐτοῦ, τὸ ἀνώτερον ἠθὸς του, τὸ ἀδαμάντινον τοῦ χαρακτῆρός του, τὴν εὐγένειαν καὶ καλωσύνην του πρὸς πάντας καὶ τὴν σπανίαν ἐργατικότητά του. Εὐσεβὴς καὶ ἀγαθός, ἀπλοῦς καὶ ἀπέριττος, πρῶτος καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, ἀνεδείχθη ἐξαιρετικὴ προσωπικότης με πνευματικὸν περιεχόμενον καὶ χριστιανικὴν ἀρετήν. Οὕτω ὁ Χαρίλαος Παπαϊωάννου, ἐργασθεὶς ἀκαμάτως καὶ ἀθορύβως ἐπὶ ἡμῖν περίπου αἰῶνος, προσέφερε πανθομολογούμενως μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Παιδείαν καὶ τὰ θεολογικὰ γράμματα. Ἔστω ἡ μνήμη αὐτοῦ αἰωνία.